

ЛІТОПИСНИЙ ГЮРГЕВ У X-XIII СТОЛІТТЯХ

Розкопки на Замковій горі

ЗАГАЛЬНА ТОПОГРАФІЯ

Центральна частина Гюргева – дитинець – розташовувалася на сучасній Замковій горі, що на лівому березі р. Рось, у самому центрі Білої Церкви.

Городище відноситься до мисових і являє собою знівельовану наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. площадку прямокутної форми розміром 135x125 м з виступами бастионів площею приблизно 1,9-2 га. Висота над рівнем води близько 16 м, а з напільного боку (вул. Замкова) всього на 5 м. Можливо, дитинець також займав район сучасних 1-го і 2-го Замкових провулків, який був відділений ровом від основної частини під час будівництва Старостівського замку в 1552 р. Отже, ймовірно, площа дитинця Гюргева складала 4 га.

Нижнє місто – посад – було опоясане валом, який пролягав із заходу від р. Росі уздовж вул. Шаумяна, далі, перетинаючи Гетьманську по провулку Гординського (Банковому), потім повертав на південний схід і йшов вздовж колишньої ділянки вул. Піонерської (нині – заїзд на книжкову фабрику) в напрямку до початку вул. Надрічкової, якою спускався знову до Росі. Ці укріплення проіснували до кінця XVIII ст.

Під час археологічних досліджень, що проводилися у 1978, 1980-1983 рр. на Замковій горі у її південній ділянці, були виявлені комплекси садиб XI – XIII ст., одна

з яких мала господарську вежу-поварню із сімома печами. Біля північного бастиону досліджені фундамент храму і могильник руського часу.

Напередодні заснування Гюргева місцевість навколо продовгуватого пагорба (район сучасних Замкової гори та вулиці, а також вул. Гагаріна) являла собою болотисту низину із чисельними струмками, що впадали в Рось.

У XI ст. нижнє місто було рівномірно забудоване в межах валу. Під садиби потрапили й невідомі для постійного проживання заболочені ділянки. Після пожежі кінця XI ст., коли місто відбудувалося заново, юр'івці стали віддавати перевагу більш «сухій» зоні, порівняно з «мокрими» ділянками, які запустіли. І це в той час, коли заможні господарі з метою збереження власних статків будь-якою ціною бажали мати свою садибу в межах оборонного міського валу.

Після занепаду міста з другої половини XIII ст. болото почало відвойовувати свою територію. Тому майже через 300 років, по відновленню за Білою Церквою міського статусу, для прокладення вулиці Сквирської брами (в районі кута Гетьманської вулиці та Першого Водопійного провулка) довелося прокласти дерев'яний настил. Ще одна подібна дорога йшла паралельно сучасній вул. Росьовій.

Таким чином, геоморфологічний фактор у вигляді високого рівня

«Білоцерківці» продовжують знайомити читачів із циклом історичних статей Руслана Орлова, який керував ходом розкопок у 1980-1983 роках у Білій Церкві на Замковій горі, будучи на той час співробітником Київського інституту археології. У цьому номері пропонуємо матеріал про особливості забудови центральної частини тодішнього Юр'єва (Гургова, Гюргева).

грунтових вод, що омивають останець Замкової гори, позначився на щільності забудови Гюргева – Білої Церкви впродовж XI – XX ст., залишивши значну його ділянку малозаселеною, незважаючи на високу соціально-економічну потребу в її освієнні.

ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ В XI – XVIII СТ.

Під час археологічних розкопок на чотирьох ділянках Білої Церкви було досліджено більш як 2 000 м² загальної площі, з них на Замковій горі – близько 1 000, по вулицях Росьовій та 50-річчя Перемоги – 240, Замковій – 340 та Гагаріна – 550 м². Було виявлено 197 різноманітних об'єктів (житла, господарські споруди та ями, горн, печі, поховання тощо), що відносяться до XI-XVIII ст.

Посуд, знайдений під час розкопок

Найбільшою густотою забудови виділяється ділянка неглибоким заляганням граніту, а також забудовою XIX – XX ст., що знищила значну частину культурного шару в центральній частині розкопу.

Впадає в око загальне збільшення майже в 2,5 рази щільності об'єктів із XI по XIII ст.

Незначна кількість об'єктів на Замковій горі в XI ст., можливо, пояснюється тим, що певна частина її території була виділена під церковний цвинтар та інші культові потреби. Після відновлення міста в 1103 р. щільність забудови на ній зросла майже вчетверо.

Якщо в XI ст. густота забудови міського посаду була майже однаковою (19-21 м² на об'єкт), то в наступних століттях вона різнилася в північній та південній частинах міста, що пояснюється безпосереднім впливом згаданого геоморфологічного фактора – високого рівня ґрунтових вод.

ЗАБУДОВА ГЮРГЕВА В XI СТ.

Довгий час вважалося, що масовою міською домівкою в Південній Русі була напівземлянка із глинобитними стінами. Це пояснюється тим, що заглиблені залишки споруд виявляються археологічно значно легше, тому і знайдено їх більше.

Нині споруди класифікують за двома основними ознаками: 1 – за конструкцією стін: зрубна, каркасно-стовпова тощо; 2 – за будовою підвалів: наземна, заглиблена. Із них конструктивний спосіб зведення стін є основною ознакою, а будова підвалів – дорядною.

Основа зрубних споруд створював чотирикутний зруб, що складався з вінців, тобто горизонтально покладених чотирикутників із колод, зв'язаних по кутах врубками. Завдяки такому укладанню верхні колоди надавлювали на нижні, і в процесі висихання колод щільні між ними не залишалися. Стіни зрубних будівель зводилися із сосни, іноді дуба, діаметром 16-25 см. Колоди очищалися від кори і суків. Нарощування і з'єднання колод не зафіксовані – горизонтальний розмір стін був у межах природного розміру дерева, що йшов на споруду. Були відсутні зовнішні і внутрішні відтісування стін зрубів, а також внутрішнє обшивання або фарбування.

Зв'язування кутів (або рубання) колод робилося з випуском кінців, тобто в одній колоді на відстані близько 30 см від його краю вирубувався напівциліндричний паз,

що відповідав з'єднаній з ним під прямим кутом іншій колоді. Кінці випускали за стіни зрубу, щоб зменшити вплив морозу на будівлю: з боку зрізу колоди промерзають уздовж волокон деревини швидко і глибоко, а поперек стовбура – набагато слабкіше. Тому промерзають випущені назовні кінці колод, а кут будинку залишається теплим.

Каркасно-стовпові будівлі визначаються в розкопках досить чітко по наявності круглих ямок по периметру нижньої частини плями споруди.

Далі буде